

Ярослав Мовчан (11.08.1957–18.09.2017): життя задля збереження природи

Тетяна Гардашук¹, Ігор Загороднюк²

¹ Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (Київ, Україна)

² Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)

Yaroslav Movchan (1957–2017): a life for the sake of nature conservation. — T. Gardashuk, I. Zagorodniuk. — The essay is dedicated to memory of Yaroslav Movchan, an ecologist, co-founder of modern environmental movement in Ukraine, developer of the national strategy for nature protection and biodiversity conservation. The essay outlines basic principles of Yaroslav Movchan's vision on environmental problems, ecologically sustainable nature use and instruments of biodiversity conservation. Special attention is paid to his contribution into the creation of the National Ecological Centre of Ukraine (1991), foundation of the ecological journal 'Oikumena: Ukrainian Ecological Bulletin', and to the development of the concept of formation and realization of the National Ecological Network of Ukraine as an instrument for biodiversity conservation and an integral part of the European Ecological Network (EECONET) and the prerequisites for the transition to ecologically sustainable nature use. The essay also points out Yaroslav Movchan's contribution into the development of environmental legislation and creation of objects of the nature reserve fund of Ukraine. Yaroslav Movchan defined ecology as a theory and methodology of nature use, and the latter can be interpreted as an applied ecology. His vision of the prospects for Ukraine's environmental policy was based on the principle 'economically, that is environmentally friendly'. Yaroslav Movchan considered the idea of econet as one of the most fundamental ideas of the last decades of the 20th century that was proposed for the European agenda in 1993 by a group of Dutch researchers. EECONET is an instrument to overcome the negative environmental consequences of the economic growth and as an attempt at least partially offset losses in the natural environment. In his scientific works, Yaroslav Movchan argued that development of the National econet should be based on understanding biodiversity as a holistic system-organized complex. Yaroslav Movchan's titanic effort in the field of biodiversity conservation together with other scholars were rewarded by the State Prize of Ukraine in Science and Technology (2005).

Key words: biodiversity, nature protection, sustainable development, econet, Ukraine.

Вступ

18 вересня 2017 року пішов з життя Мовчан Ярослав Іванович — біолог за освітою та природоохоронець за покликанням, науковець, котрий зробив вагомий внесок у розвиток екологічної політики та природоохоронної справи в Україні відповідно до принципів сталого (збалансованого) розвитку та критеріїв міжнародної і європейської екологічної політики. Діяльність Ярослава Мовчана яскрава і багатогранна: це наукові дослідження й експертизи, громадський активізм, робота на високих державних посадах в незалежній Україні, викладацька та виховна робота в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» та в Національному авіаційному університеті, але вся вона була підпорядкована головній справі його життя — охороні природи й збереженню біорізноманіття.

Титанічні зусилля Ярослава Мовчана в цій царині разом з іншими науковцями були відзначені Державною премією в галузі науки і техніки за цикл наукових праць «Розроблення наукових засад і практичних рекомендацій збереження біорізноманіття в контексті сталого розвитку України» (2005 р.). Мабуть, не буде перебільшенням стверджувати, що його ідеї та справи вже стали класикою теорії та практики охорони природи та важливою частиною новітньої історії нашої держави. Завдяки таким пасіонаріям, яким був і залишиться довічно Ярослав Мовчан, Україна долучається до когорти цивілізованих країн, де свідомі й активні громадяни є відповідальними за стан довкілля і сталий розвиток суспільства.

Correspondens to: T. Gardashuk; H. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine, Tryokhsviatytska St. 4, Kyiv, 01001 Ukraine; e-mail: gardashuk@gmail.com; orcid: 0000-0003-1831-2021

Не ставлячи за мету в цій статті охопити всі грані наукової, громадської та державотворчої праці Ярослава Мовчана, ми розглянемо такий стрижневий напрям його діяльності, як політика збереження біорізноманіття та охорони природи в Україні.

Становлення

Ярослав Іванович Мовчан народився 11 серпня 1957 року в с. Тщенець Мостиського району на Львівщині в родині лікарів, яка згодом переїхала в м. Бурштин Івано-Франківської області. Там Ярослав Мовчан закінчив школу (з золотою медаллю) і продовжив навчання на біологічному факультеті Чернівецького державного університету (1974–1979 рр.), який закінчив з відзнакою. Рік вчителював у Войківській середній школі Баришівського району на Київщині, а потім вступив до аспірантури Інституту ботаніки імені академіка М. Г. Холодного АН УРСР, по закінченню якої 1983 року успішно захистив кандидатську дисертацію. У період з 1983 по 1992 рр. Ярослав Іванович — молодший науковий співробітник, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного АН УРСР (з 1992 р. — НАН України).

Екологія та природокористування: питання теорії та практики

В житті Ярослава Мовчана тісно перепліталися науковий пошук, громадський активізм, любов до природи й рідної країни, щире прагнення змінити світ на краще та самовіддана праця заради реалізації високої мети. Тому пишучи про внесок цієї людини в розвиток екології та теорії природоохоронної справи, з одного боку, та в політику й практику збереження біорізноманіття й екологічно збалансованого розвитку, насправді дуже важно відділити одне від другого, проте важливо окреслити підвалини його бачення сучасної екологічної проблематики.

Ярослав Мовчан, маючи здатність мислити стратегічно та комплексно, бачити проблеми ширше й глибше, належав до когорти людей, чії інтереси виходили далеко за межі своєї спеціальності, ботаніки. Ще навчаючись в аспірантурі, він брав участь у щорічних всесоюзних (з 1991 р. — міжнародних) семінарах «Світогляд і наукове пізнання», організованих Інститутом філософії АН УРСР (нині — Інститут філософії імені Г. С. Сковороди), на яких філософи та природознавці обговорювали різноманітні актуальні світоглядні проблеми науково-технічного прогресу, методів наукового пізнання, взаємозв'язку науки і культури тощо. В радянський час ці семінари були своєрідною оазою вільного обміну думок і критичного мислення. Однією з провідних наскрізних тем була тема екології— від визначення предмету й методів пізнання до особливостей формування суспільної екологічної свідомості та культури. В науковому та суспільному обігу все частіше використовується поняття «соціальна екологія» для пояснення складних і суперечливих взаємозв'язків суспільства і довкілля, людини і природи. Ініціаторами цих дискусій початку 1980-х років, до яких активно долучалася наукова молодь, були Н. П. Депенчук та Ю. Р. Шеляг-Сосонко (Київ), М. А. Голубець (Львів), Томас Сутт (Тоomas Sutt) (Тарту), Едуард Гірусов та Регіна Карпінська (Москва).

Екологічна, точніше соціально-екологічна, тематика захоплювала все ширше коло дослідників, оскільки в СРСР 1980-х років вочевиднювалися екологічні кризи і все більше людей розуміли, що партійно-пропагандистська ідеологема про те, що екологічні кризи — це ознака капіталізму й «загниваючого заходу», не витримувала критики й остаточно була знівельована 1986 року, після аварії на Чорнобильській АЕС. З цього приводу Ярослав Мовчан писав, що підвищений інтерес до екології потребує уточнених дефініцій її предмету і визначення її статусу в системі наук, оскільки таке уточнення, «по-перше, пов'язане з формулюванням предмета дослідження, по-друге, може служити основою для порозуміння спеціалістів різних професій і його наслідком може бути відносно уніфікована термінологія з даному проблемному полі. По-третє, в процесі такого дослідження можливе виявлення невідомих раніше (чи неочевидних) її аспектів» (Гардашук et al., 1992: 5). При цьому Я. Мовчан застерігав проти тенденції визначати екологію як якийсь новітній варіант «науки наук», оскільки це може призвести до розмивання меж компетентності цієї наукової дисципліни, і, водночас, наголошував на

необхідності переходу на засади міждисциплінарного бачення екологічної проблематики, на необхідності «наведення мостів між екологією та природокористуванням» без ототожнення першої й другого (Гардашук et al., 1992: 20), на безперспективності відокремлення природоохоронної роботи від природокористування перед викликами сучасності. Екологія, на його переконання, є «теорією і методологією природокористування, а останнє може трактуватися як прикладна екологія» (Гардашук et al., 1992: 28). Прийнявши за аксіому тезу «економічно те, що екологічно» (Гардашук et al., 1992: 22), Ярослав Мовчан присвятив її реалізації практично все своє життя від початку 1990-х і до останнього подиху.

Засадничі ідеї, сформульовані в працях початку 1990-х років, набули подальшого розвитку та концептуалізації в численних публікаціях і в докторській дисертації «Збереження біотичного різноманіття України (методологія, теорія, практика)» зі спеціальності «екологія», яку Ярослав Мовчан успішно захистив 2009 року в Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара.

Базуючись на розумінні біорізноманіття як системно-організованого комплексу, Ярослав Мовчан довів, що цілісність цього комплексу досягається завдяки повночленності угруповань, а існування протягом тривалих проміжків часу — шляхом підтримання стохастичним чином інваріантності структур, елементами котрих є популяції живих організмів та їх системи. Така цілісність забезпечує адаптивність, стійкість та еволюцію живого як складного комплексу систем різного рівня організації через формування біогеохімічних циклів, виконання гео- та екосистемних функцій перенесення речовини, енергії та інформації в геологічній шкалі часу. Важливим здобутком дослідження стало обґрунтування стратегії збереження біорізноманіття, індикатором впровадження якої мають бути показники виконання заходів із запровадження інструментів, об'єктів і цілей реалізації стратегії, а саме створення комплексу нормативно-правових актів та відповідної організаційно-інституційної бази з урахуванням міжнародного досвіду; запровадження ефективних економічних і фінансових механізмів, що спитаються на методологію обрахунку вартості біоресурсів; науково-експертна підтримка, інформаційне забезпечення та неперервна освіта та виховання. Крім того, всі заходи щодо реалізації стратегії мають брати до уваги популяційні, біогеоценотичні та суб-біосферні особливості та розраховуватися відповідно до біоциклів (20–300 років) та еволюційних особливостей формування природних угруповань і оселищ (Мовчан, 2009).

Внесок в політику і практику збереження біорізноманіття

Після квітня 1986 року починається новий відлік у суспільному житті України: створюються громадські організації та рухи (Українська екологічна асоціація «Зелений Світ»; Народний рух України та ін.), які ставлять за мету осмислити ситуацію, що склалася в Україні, дати відповідь на питання про причини та наслідки Чорнобильської катастрофи, про критичний стан довкілля великих індустріальних міст, що мало наслідком погіршення здоров'я населення, забруднення річок, тотальну розораність і ерозію земель тощо.

Відповідь здавалася очевидною: розв'язати складні екологічні проблеми, уповільнити й зупинити екологічні кризи можна буде тоді, коли Україна стане незалежною державою, яка ощадливо розпоряджатиметься власними природними ресурсами, впроваджуватиме нові технології та моделі господарювання, піклуватиметься про здоров'я та добробут людей. Саме тоді група інтелектуалів і активістів (В. С. Антоненко, Ю. Ю. Глеба, Т. В. Гардашук, М. А. Голубець, І. О. Заєць, Ю. І. Костенко, Ю. Г. Рубан, Л. І. Сандуляк, В. О. Свіженко, Ю. Р. Шеляг-Сосонко), серед яких був і Ярослав Мовчан, ініціювали створення Національного екологічного центру України (НЕЦУ) як громадської екологічної та природоохоронної організації нового типу, яка б об'єднувала інтелектуальний потенціал України задля подолання екологічних криз і переходу України на засади сталого (збалансованого) розвитку (Гардашук, 1991) (рис. 1).

Під час створення НЕЦУ вбачалося, що екологічні кризи можна подолати, по-перше, завдяки науці, котра не лише озброює людину засобами пізнання, а й обґрунтовує межі людського втручання в природу, накладає певні заборони на людську діяльність; по-друге, об'єднанню

зусиль науки й громадськості; по-третє, широкій демократизації усіх сфер суспільного життя (Гардашук, 1991: 103). НЕЦУ став першою громадською екологічною організацією, зареєстрованою в незалежній Україні (30 серпня 1991 р.).

Початок 1990-х років був для України часом викликів, адже на практиці розбудова незалежної держави виявилася значно складнішою задачею, але, водночас, відкрив вікно можливостей. 1992 року Україна як молода незалежна держава взяла участь в Конференції ООН з проблем довкілля та розвитку, або Саміті Землі (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), під час якої держава підписала низку визначальних міжнародних документів (Декларація з навколишнього середовища і розвитку, Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату, Конвенцію про біологічне різноманіття та ін.), взявши на себе чималі зобов'язання перед власним народом і світовою спільнотою. Водночас, приєднання України до цих документів давало неабияку можливість для формування стратегії екологічної політики відповідного до міжнародних принципів і критеріїв, широкої співпраці на глобальному та європейському рівнях з метою переходу на засади сталого (збалансованого) розвитку.

Важливою складовою розробки стратегії сталого (збалансованого) розвитку є охорона природи, збереження та збалансоване використання біологічного різноманіття. Політика збереження біологічного різноманіття в незалежній Україні пов'язана з підписанням (червень 1992 р.) і ратифікацією (1995) Україною Конвенції про біологічне різноманіття, яка вступила в дію у травні 1995 р. Відповідно, до цього Україна визнала необхідність збереження та збалансованого використання біорізноманіття, яке становить абсолютну цінність не лише для українців, а й для Європи та світу. Водночас участь України в Конвенції надала нові унікальні можливості для формування національної екологічної політики, переходу на засади сталого розвитку відповідно до міжнародних вимог і норм.

Проте впровадження завдань Конвенції вимагало чималих ресурсів і фахівців, здатних мислити й діяти відповідно до нових завдань. Одним із рушіїв впровадження засад сучасної політики збереження біорізноманіття в Україні був Ярослав Мовчан. Це виявлялося в повсякденній роботі на посаді заступника міністра Міністерства охорони навколишнього середовища України, з 1995 року — Міністерства охорони природи та ядерної безпеки України (1993–1998), консультанта з екологічних та земельних питань Секретаріату ВР України (1999–2000), завідувача лабораторії Інституту досліджень навколишнього середовища та природних ресурсів РНБО (1999–2000), начальника департаменту Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, а після зміни назви міністерства — директора департаменту Міністерства екології та природних ресурсів України (2000–2006); під час розроблення та впровадження законодавчих актів, спрямованих на охорону природи, збереження біорізноманіття, розвиток природно-заповідного фонду та екологічної мережі тощо. Він брав активну участь у складі від імені України в Конференціях сторін Конвенції, а також розробляв правові, інституційні та економічні механізми реалізації її завдань в Україні. Наукова компетентність і управлінський хист Ярослава Мовчана сприяли формуванню стратегії національної екологічної політики та розвитку її нормативно-правового забезпечення (Дубина et al., 2018: 207).

Ярослав Мовчан був ініціатором та співавтором текстів чотирьох законів України:

- Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 34, ст. 502);
- Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 47, ст. 405);
- Закон України «Про Червону книгу України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 30, ст. 201);
- Закон України «Про екологічну мережу України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 45, ст. 502).

Рис. 1. Перше число часопису «Ойкумена. Український екологічний вісник», одним із ініціаторів та авторів якого був Я. Мовчан.

Fig. 1. The first issue of *Oikumena: Ukrainian Environmental Journal*, one of its initiators and authors which was Ya. Movchan.

Рис. 2. Семінар з природоохоронної політики для Центральної та Східної Європи, організований урядом Нідерландів (м. Вагенінген). У складі української делегації: Ярослав Мовчан (стоїть крайній справа), Віра Давидок, Тетяна Гардашук. 13–20 серпня 1994 р.

Fig. 2. Workshop on Environmental Policy for Central and Eastern Europe, organized by the Government of the Netherlands (Wageningen). Yaroslav Movchan, Vira Davydok, and Tetyana Gardashuk participated as members of the Ukrainian delegation. August 13–20, 1994.

Рис. 3. Ярослав Мовчан під час екскурсії на полдер (Flevopolder, Flevoland), який є найбільшим рукотворним островом (1986) і водночас цінною природоохоронною територією для птахів та інших тварин. Ярослав Мовчан біля старовинного вітрильника «Батавія».

Fig. 3. Yaroslav Movchan during a tour of the Polder (Flevopolder, Flevoland), which is the largest man-made island (1986) and, at the same time, a valuable protected area for birds and other animals. Yaroslav Movchan near the ancient sailboat «Batavia».

До розробки та впровадження екологічної й природоохоронної політики та її реалізації на практиці Ярослав Мовчан залучав наукових експертів з різних царин знань та громадських активістів. Вагомою віхою в поширенні ідей збереження біорізноманіття, охорони природи, необхідності тісної взаємодії громадськості, науковців та державних інститутів став семінар «Конвенція про біорозмаїття: громадська обізнаність та участь» (30 січня – 1 лютого 1997 р.), за підсумками якого було видано книгу з однойменною назвою (Конвенція..., 1997). Ярослав Мовчан був активним учасником семінару, під час якого оприлюднив концепцію створення Національної екологічної мережі України.

Екомережу він розглядав к одну з найбільш фундаментальних ідей останніх декад ХХ ст., що виникла як реакція на негативні для природи наслідки розвитку суспільства споживання та як спроба принаймні частково компенсувати втрати в природному довкіллі. Створення Європейської екологічної мережі (European Ecological Network), ідея якої запропонована 1993 р. колективом нідерландських дослідників під час конференції у Маастрихті (Conserving..., 1993), лягла в основу Пан-Європейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, ухваленої Конференцією міністрів охорони довкілля 55 європейських країн у жовтні 1995 р. Директор Маастрихтської конференції, Директор Інституту Європейської екологічної політики Грахам Беннетт наголошував, що Європа багата на біорізноманіття, котре є частиною її природно-культурної спадщини, але є надзвичайно вразливим до багатьох антропогенних і кліматичних чинників і перебуває під постійною загрозою. Щоб зупинити ці процеси, слід об'єднати зусилля національних урядів європейських країн, міжурядові та неурядові організації (IUCN, WWF, Birdlife International, Eurosite тощо) і задіяти різноманітні механізми. Створення Європейської екологічної мережі (EECONET) передбачало визначення найбільш важливих екосистем і оселищ та забезпечення механізмів підтримки в них природних процесів, зокрема, не лише охорону окремих природних ділянок, а й створення між ними коридорів для поширення й міграції видів. А це можливо лише за умови відновлення територій, які зазнали негативних антропогенних впливів (Conserving..., 1994).

Від самого початку EECONET розглядалася як проект континентального масштабу в рамках процесу «Довкілля для Європи» (Environment for Europe), що є неабияким викликом для Європейського Союзу, оскільки стрімкі зміни на політичній мапі Європи кінця 1980-х та початку 1990-х, вимагали нових підходів до розбудови міжнародних стосунків задля збереження довкілля та формування екологічної політики, активного залучення до неї урядів і громадськості країн Центральної та Східної Європи (Conserving..., 1994: 3).

Національна екологічна мережа України має стати органічною і невід'ємною складовою Європейської екологічної мережі (Мовчан, 1997). Обґрунтовуючи необхідність створення та розвитку національної екологічної мережі, Ярослав Мовчан звертав увагу на такі три групи чинників: ландшафтно-природні особливості, транскордонний контекст, передумови практичного втілення (Мовчан, 1997: 100).

Група ландшафтно-природних особливостей є базовою, оскільки охоплює природну основу в її біомно-екосистемній диференціації. Ярослав Мовчан наголошував, що, незважаючи на чималу кількість підходів до створення екомережі, основоположним є принцип максимальної репрезентації розмаїття біотичних та ландшафтних комплексів, репрезентативність їхньої генези, вписаність у зональний і біомний контекст, наявність елементів ендемізму, реліктовості, первинних комплексів тощо. І наполягав, що при формуванні національної екомережі Україні слід враховувати: зональність; шляхи фіто- та зоогенезу; ендемізм і реліктовість, акцентуючи увагу на первинних корінних екосистемах. На практиці йдеться про лісову, лісостепову та степову зони, про долини великих річок, про окремі азональні та корінні природні утворення, зокрема центри ендемізму (Поділля, Карпати, Крим) і реліктовості. До таких природних утворень також входять лісові, торфоболотні, степові та лісо-степові масиви, петрофільні (гранітолюбні), кретофільні (вапнолюбні), псамофітні (рослинні комплекси, пристосовані до життя на пісках) та галофітні (солестійкі) комплекси.

До критеріїв творення транскордонних коридорів належать, по-перше, екологічні інтереси сусідніх держав, як от: забезпечення неперервності екокоридорів і забезпечення цілісності природних комплексів прикордонних територій; по-друге, важливість і цінність транскордонних територій з огляду на біорізноманіття. Згідно з першим критерієм, до таких транскордонних територій належать букові праліси на кордоні України, Польщі та Словаччини, болотяні масиви долини Прип'яті на кордоні з Білоруссю тощо. Згідно з другим критерієм, це — водно-болотні угіддя, що підпадають під регулювання Рамсарської конвенції і мають глобальне значення для стабілізації клімату та водного балансу, підтримки популяцій риби та перелітних птахів, Азово-Чорноморське узбережжя тощо.

Вибір елементів екомережі має спиратися на наукові, правові, технічні, організаційні та фінансово-економічні критерії, а її створення, розвиток і підтримка потребує суттєвих ресурсів та консолідованої взаємодії науковців, природоохоронців, державних управлінців, представників галузевих економік, місцевих громад, освітян, громадських організацій.

З часу ухвалення Закону України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000–2015 рр.» (21.09.2000 р.) екологами, географами, фахівцями природоохоронної справи усіх областей України активно розробляються регіональні екомережі, публікуються їхні схеми, детально описуються ключові території та екокоридори (Устименко et al., 2018: 13), що дозволяє інтегрувати загальнодержавний підхід з регіональним рівнем організації екомережі. Важливим доробком на цьому шляху стала колективна монографія, «Раритетний фітоценофонд Лісостепу в контексті формування екомережі», серед авторів якої є і Ярослав Мовчан, але яка вийшла в світ вже по його смерті. Зокрема, цінність цієї наукової праці полягає у методологічно значущому висновку про нагальність розроблення «чіткого уніфікованого алгоритму побудови екомереж», що має базуватися на виявленні збережених природних ділянок, ранжуванні структурних елементів, неупередженій інтерпретації картографічної основи, оскільки досі різні дослідними використовують різні підходи до виділення ключових територій (Устименко et al., 2018: 19).

Серед беззаперечних вигод функціонування екомережі Ярослав Мовчан називав, насамперед, значне здешевлення в майбутньому заходів з екобезпеки, зменшення забруднення земель та вод на територіях, охоплених екомережею; поліпшення здоров'я та якості життя населення завдяки покращенню стану довкілля; системну оптимізацію економіки природокористування; можливість отримання фінансової допомоги на компенсаційних засадах від міжнародних фінансових інституцій тощо.

Активному включенню України в міжнародні проекти з охорони природи та збереження біорізноманіття, насамперед таких масштабних, як EECONET, долученню до низки важливих Конвенцій та Угод, розробці національного екологічного й природоохоронного законодавства та його гармонізації з європейським сприяв міжнародний авторитет Ярослава Мовчана. Окремо слід зазначити плідну багаторічну співпрацю з урядом Королівства Нідерланди, завдяки якій було реалізовано чимало природоохоронних проектів і програм як в державному, так і в громадському секторах України (рис. 2–4). Ярослав Мовчан був також одним із ініціаторів проведення у травні 2003 р. в Києві Конференції міністрів «Навколишнє середовище для Європи» під час якої, зокрема, була підписана Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат.

Ярослав Мовчан безпосередньо долучився до створення таких заповідних об'єктів:

- Регіональний ландшафтний (1994 р.) парк «Гранітно-степове Побужжя», який об'єднав об'єкти ПЗФ під єдиним управлінням та додатково включив значні прилеглі території. На основі ландшафтного парку у 2009 році створено НПП «Бузький Гард» Указом Президента України від 30.04.09 за № 279/2009 р.;
- Національний природний парк «Вижницький» (створений Указом Президента України від 30 серпня 1995 р. № 810);

- Природний заповідник «Єланецький степ» (створений Указом Президента України 17 липня 1996 року № 575);
- Природний заповідник «Горгани» (створений Указом Президента України від 12 вересня 1996 р.);
- Національний природний парк «Святі гори» (створений Указом Президента України № 135/97 від 13.02.97 р.);
- Опукський природний заповідник (створений Указом Президента України № 459 від 12 травня 1998 р. для збереження та відтворення степових природних комплексів рівнинного Криму та аквакомплексів Чорного моря);
- Казантипський природний заповідник (створений Указом Президента України від 12 травня 1998 року № 458 на площі 450,1 га з метою збереження у природному стані типових та унікальних степових природних комплексів Азовського узбережжя Криму і прилеглої акваторії);
- Національний природний парк «Подільські Товтри» з метою збереження, відтворення і раціонального використання природних ландшафтів Поділля з унікальними історико-культурними комплексами, які мають високе природоохоронне, естетичне, наукове, рекреаційне та оздоровче значення (створений Указом Президента України № 474/96 від 27.06.96 р.). Загальна площа парку близько 260 тисяч га (12,5 % території області). За своєю площею є найбільшим парком у Європі;
- Національний природний парк «Яворівський» (створений Указом Президента України від 4 липня 1998 року № 744), який став першим національним природним парком на Львівщині;
- Національний природний парк «Ужанський» (створений Указом Президента України від 27 вересня 1999 р. № 1230) площею 39159,3 га. 1999 року парк увійшов до складу Міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати», а з 2009 року стає членом федерації Європарк;
- Національний природний парк «Ічнянський» (створений Указом Президента України від 21 квітня 2004 року № 464. У 2002 році Науковий центр заповідної справи при Міністерстві екології та природних ресурсів України розробив остаточний проект, який було втілено в життя 21 квітня 2004 р.);
- Національний природний парк «Великий Луг» (створений Указом Президента України від 10 лютого 2006 р.);
- Національний природний парк «Мезинський» (створений Указом Президента України від 10 лютого 2006 р. № 122 на базі ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Рихлівська дача» (789 га), ландшафтних заказників місцевого значення «Мезинська Швейцарія» (154 га), «Урочище Криничне» (7 га), «Жуків яр» (118 га), «Зміївщина» (247 га), «Свердловський» (159 га), ботанічного заказника «Дубравка» (742 га);
- Національний природний парк «Голосіївський» площею 4525,52 га (створений Указом Президента України від 27 серпня 2007 р. № 794/2007);
- Національний природний парк «Прип'ять-Стохід» (створений Указом Президента України № 699/2007 від 13.08.2007). Загальна площа парку становить 39315,5 га. Парк створений з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових і унікальних природних поліських комплексів, які мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення; розвиток традиційних та місцевих форм господарювання; підвищення рівня екологічної свідомості населення. 2010 року вперше в Україні Національний природний парк «Прип'ять-Стохід» отримав статус трансграничної природоохоронної території міжнародного значення. Трансгранична Рамсарська територія «Стохід-Прип'ять-Простир» об'єднала заплави українських і білоруських річок Стоходу, Прип'яті та Простиру. Національний природний парк «Прип'ять-Стохід» отримав диплом Секретаріату Рамсарської Конвенції, що підтверджує його вхід до складу трансграничної території;
- Національний природний парк «Слобожанський» (створений Указом Президента України № 1047/2009 від 11 грудня 2009 р.);
- Національний природний парк «Гуцульщина» (створений Указом Президента України № 456 від 14 травня 2002 р.).

Ярослав Мовчан також опікувався створенням низки заповідних територій:

- 1) Національного природного парку «Верховинський» (створений Указом Президента України від 22 січня 2010 р. № 58) з метою збереження біорізноманіття та цілісності природних комплексів Чивчинських і Гринявських гір, відтворення та раціонального використання рослинного і тваринного світу, унікальних природних комплексів, що мають особливу природоохоронну, історичну, наукову, пізнавальну, освітньо-виховну та рекреаційну цінність;
- 2) Національного природного парку «Дністровський каньйон», площею 10829 га (створений Указом Президента України від 3 лютого 2010 р. № 96/2010);
- 3) Національного природного парку «Північне Поділля» (створений Указом Президента України від 10 лютого 2010 р. № 156);
- 4) Ботанічного заказника загальнодержавного значення «Мале філофорне поле» у Чорному морі (створений Указом Президента України від 31 серпня 2012 р. № 527/2012).

Намагаючись охопити думками той спектр справ, які зрушив з місця, оживив і запустив в життя Ярослав Іванович, маємо визнати, що ми всі, не лише автори цього нариса, але й весь природоохоронний загал України, мали унікальну можливість діяти й творити поруч з людиною, яка була носієм, концентратором та випромінювачем неймовірно позитивної життєвої енергії, креативу, ідей, ініціатив, дій.

Сподіватимемося, що справа Ярослава Мовчана прислужиться не одному поколінню українців, а її успішне продовження залежить від усіх нас.

Література

- Гардашук, Т. 1991. Національний екологічний центр: яким йому бути? *Ойкумена: Український екологічний вісник*. № 1: 101–104. [Gardashuk, T. 1991. The National Ecological Center: what should it be? *Oikumena: Ukrainian Ecological Bulletin*. № 1: 101–104. (In Ukrainian)]
- Гардашук, Т. В., Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Я. І. Мовчан, та ін. 1992. *Природокористування: методологічні та соціальні аспекти оптимізації*. Наукова думка, Київ, 1–141. [Gardashuk, T. V., Yu. R. Shelyag-Sosonko, Ya. I. Movchan, et al. 1992. *Nature Use: Methodological and Social Aspects of Optimization*. Naukova Dumka, Kyiv, 1–141. (In Ukrainian)]
- Гардашук, Т. В. (ред.). 1997. *Конвенція про біологічне розмаїття: громадська обізнаність і участь*. Товариство Зелена Україна. Стилос, Київ, 1–154. [Gardashuk, T. V. (ed.). 1997. *Convention on Biological Diversity: Public Acquaintance and Participation*. Cirizen Group «Green Ukraine». Stylos, Kyiv, 1–154. (In Ukrainian)]
- Дубина, Д. В., А. Г. Безусько, Л. Г. Безусько, Л. П. Вакаренко, А. М. Олешко. 2018. Світлій пам'яті Ярослава Івановича Мовчана (11.08.1957 – 18.09.2017). *Український ботанічний журнал*, 75 (2): 205–208. [Dubyna, D. V., A. H. Bezusko, L. H. Bezusko, L. P. Vakarenko, A. M. Oleshko. 2018. In memory of Yaroslav Ivanovych Movchan (11.08.1957 – 18.09.2017). *Ukrainian Botanical Journal*, 75 (2): 205–208. (In Ukrainian)]
- Мовчан, Я. І. Екомережа України: обґрунтування структури та шляхів втілення. Гардашук, Т. В. (ред.). 1997. *Конвенція про біологічне розмаїття: громадська обізнаність і участь*. Товариство Зелена Україна. Стилос, Київ, 98–110. [Movchan, Ya. I. 1997. Ecological network of Ukraine: justification of structure and ways of implementation. In: Gardashuk, T. V. (ed.). *Convention on Biological Diversity: Public Acquaintance and Participation*. Cirizen Group «Green Ukraine». Stylos, Kyiv, 98–110. (In Ukrainian)]
- Мовчан, Я. І. 2009. *Збереження біотичного розмаїття України (методологія, теорія, практика)*: Автореф. дис. ... докт. біол. наук. Дніпропетровськ, 1–47. [Movchan, Ya. I. 2009. *Conservation of Biodiversity of Ukraine (methodology, theory, practice)*. Thesis for a Doctor's degree. Speciality: 03.00.16 (Ecology). Dnipropetrovsk, 1–47. (In Ukrainian)]
- Устименко, М. П., Д. В. Дубина, Я. І. Мовчан, Д. А. Давидов, Б. Є. Якубенко. 2018. *Раритетний фітоценофонд Лісостепу в контексті формування екомережі*: монографія. Ліра-К, Київ, 1–522. [Ustymenko, M. P., D. V. Dubyna, Ya. I. Movchan, D. A. Davydov, B. Ye. Yakubenko. 2018. *Rare Phytocenological Fund of the Forest-Steppe in the Context of Formation of Econet*. Monograph. Lyra-K, Kyiv, 1–522. (In Ukrainian)]
- Bennett G. (ed.). 1994. *Conserving Europe's Natural Heritage: Towards a European Ecological Network* (Proceedings of the international conference held in Maastricht, 9–12 November 1993), 1–334. *Environment for Europe* (web-site). Режим доступу: <https://www.unece.org/env/efe/welcome.html>